

Exili: un mot fascinant i una realitat ambivalent

Referir-se a l'exili és, sens dubte, endinsar-se en la clau de volta del món contemporani globalitzat. No deixa de ser paradoxal que aquest mot que té un llarg recorregut històric sigui en la contemporaneïtat quan ha adquirit tot el seu potencial semàntic. En efecte, exili procedeix etimològicament del substantiu llatí *exsilium* o *exilium*, que significa desterrament, pena, càstig i, alhora, es vincula al verb també llatí *exsiliare*, que vindria a significar l'acció d'obligar algú a deixar el seu país. Així mateix, a més està relacionat amb el vocable del grec antic *exodus* o *exodos*, que té a veure amb la sortida o marxa d'un poble o d'un grup de població a la cerca d'un lloc on establir-se. De fet, de l'exili se'n té notícia des de la mateixa aparició de l'escriptura. Es troba a la base de relats religiosos o és un element central en artefactes mítics i literaris com l'Odissea, el Ramayana o el poema de Gilgamesh. Tanmateix, en la contemporaneïtat, l'exili se situa lluny de l'àmbit merament mitològic o de l'afectació de tan sols a petits col·lectius o algunes elits. L'historiador Peter Burke remarca que el veritable caire polític de l'exili encetaria el seu perible durant la Revolució francesa. Abans, en l'Edat moderna, els desplaçats ho serien, sobretot, per motius religiosos. Segurament, s'hauria de matisar que l'opció religiosa, en aquelles societats preindustrials, no deixava de ser també una forma de posicionament polític. Sigui el que sigui, és obvi que en el context mundial actual, que es caracteritza pel caos i la implantació, en molts llocs, de models d'habitar el món similars a veritables distòpies (societats indesitjables), l'exili ha esdevingut una presència constant en les nostres vides. Desplaçaments generats per conflictes polítics i bèl·lics en última instància, moviments migratoris motivats per raons econòmiques i/o climàtiques –que també són polítiques– són fenòmens que permeten, d'acord amb Alexis Nouss, emprar la categoria de “condició exílica” per qualificar la situació en què viuen molts pobladors del planeta. Són milions els que viuen a deshora (destiempo), seguint el filòsof hispanomexicà Adolfo Sánchez Vázquez. Expressió que voldria transmetre la sensació, d'altra banda vertadera, que es troben escindits de la terra natal i mai adaptats del tot a la terra d'acolliment.

Per tant, quan una qüestió afecta un percentatge tan elevat de la població adquireix el caràcter d'element definidor d'una època. D'aquesta manera, ho va plasmar, ja fa uns quants anys, l'intel·lectual palestí, Edward W. Said per mitjà d'un

seguit d'apreciacions de gran nivell analític que ens va llegar en un voluminós llibre intítulat *Reflexions sobre l'exili* (2001). Ell mateix era un exiliat, un fora de lloc com va deixar escrit en la seva autobiografia (1999) –una altra obra seva imprescindible– i, en conseqüència, sabia molt bé de què parlava quan es tractava d'abordar les problemàtiques que es deriven del fet d' "estar" en el món com un desarrelat. Una de les seves màximes preocupacions i que apareix als seus textos és la qüestió de l'ambivalència del fet exílic, sobretot, en el sentit que planteja, d'una banda, la paradoxal fascinació que se sent cap a l'exili, en especial des de percepcions que podríem qualificar d'intel·lectualitzades; i, de l'altra, alerta sobre la ferida incurable que va associada a l'exili. Es tracta, sens dubte, d'una doble apreciació acurada, molt encertada, que explica, en bona mesura, l'atractiu que tenen actualment els rumbos empresos per artistes i intel·lectuals de diferent índole en què l'exili, ja sigui entès tant en forma figurada com a eina crítica, ja sigui viscut com l'itinerari d'una experiència real, acaba ocupant un lloc primordial en el periple vital i creatiu.

En el cas d'aquest lloable crític cultural i teòric de la literatura, el primer a remarcar és que la seva biografia transita sobre els dos pols esmentats. Obligat de ben petit a marxar de la seva Palestina natal, va desenvolupar a l'exili una obra intel·lectual de gran rellevància, entre altres coses, perquè aquella situació li va aportar elements per copsar les disfuncions d'un món postcolonial que era l'herència d'una esfereïdora història d'opressió i submissió –i per consegüent d'èxodes, de desplaçaments forçats i neteges ètniques– encapçalada i dirigida per Occident i patida gairebé per tota la resta del planeta. Tanmateix, malgrat la seva condició d'exiliat "privilegiat" –va ser professor a la universitat nord-americana de Columbia durant molts anys– la presència de la fractura i el trauma –aquella impossibilitat de superar la tristesa de l'estranyament– sempre apareix reflectida d'una manera o altra en la seva trajectòria, no només en la part estrictament vital, sinó també en la professional, és a dir als seus escrits i estudis assagístics. Ell mateix era un personatge fascinant amb els seus aires de distinció i refinament, als quals s'afegia aquella combinació de *glamour* fruit de la barreja d'orient i occident que tan distingia la seva biografia. Quan va morir l'any 2003, estava fortament compromès amb la causa del poble palestí i, alhora, gaudia d'un reconegut estatus com a professor universitari i assagista no sense, però, alguns conflictes que condicionaven la seva vida diària al país on treballava i vivia habitualment. És evident

que, en els cenacles universitaris novayorquesos, defensar la reforma d'Israel a fi de transformar-lo en una mena d'estat binacional no era la millor carta de presentació. Indubtablement, el seu propi trajecte biogràfic va ser fonamental per tal que ens poguéssim assenyalar les complexitats que contenia el fenomen de l'exili.

El cas personal d'Edward W. Said ens indica que ni les comoditats, ni els avantatges, d'una brillant carrera universitària, com fou el seu cas, poden fer oblidar la pèrdua. Al cap i a la fi, l'exili és una pèrdua, tal com remarca l'antropòleg Marc Augé, mai esborrada, que pot comportar mutacions irreversibles en la identitat, sovint, per exemple, molt paleses en l'ús de la llengua. Estem al davant de l'esvaniment de la pròpia història i aquest fet desperta una lluita per aconseguir d'alguna manera una autoafirmació que tingui la capacitat de neutralitzar el perill de la progressiva desaparició. Amb certesa, ha estat, i ho continua essent, aquest acte de resistència el que ens genera aquest interès per deixar-nos seduir per la condició exílica. És veritat que si mirem enrere a l'intern del segle XX hi veiem, en bona mesura i de la mateixa manera que l'àngel de la Història de Walter Benjamin, muntanyes ingents de ruïnes i desolació, però també és cert que enmig de les ruïnes, hi apareixen individualitats essencials. A l'estela de l'antifeixisme vinculat, com és sabut, a exilis dilatats i penosos, hi figuren monuments de l'humanisme, les ciències i les arts. Al ja esmentat Walter Benjamin hi podríem afegir, a fi de llistar-ne tan sols alguns, homes i dones amb una obra remarcable com T.W. Adorno, Max Horkheimer, Hannah Arendt, Bertold Brecht, Carl Einstein, Mies van der Rohe, Thomas Mann, Stefan Zweig, etc. I si ens allunyem de l'univers germànic i ens centrem en la proximitat del context ibèric la llista també és interminable. Des d'Antonio Machado a Jorge Semprún, passant per Carles Riba, Mercè Rodoreda, Josep Ferrater Mora, Luis Cernuda, Juan Ramón Jiménez, Josep Trueta, Pau Casals, Pablo Picasso, Maria Zambrano... i podríem continuar una relació inacabable. La nòmina, sens dubte és extensa i es podria ampliar amb molts més noms que s'inscriuen en altres realitats exíliques com per exemple les derivades del totalitarisme stalinista i la Guerra Freda, de les revoltes contra els imperis colonials o, més recentment, dels conflictes reapareguts després de l'esfondrament de la Unió Soviètica. I si ens centrem en la més estricta actualitat, topem amb les crues circumstàncies que assolien molts països musulmans colpits pel fonamentalisme religiós, sense oblidar el caos i la barbàrie que s'estenen per l'Àfrica equatorial o les violències endèmiques que pateixen alguns estats llatinoamericans.

L'exili és, doncs, una excepcionalitat que ha esdevingut corrent en un món injust on hi predominen els desequilibris de tota mena. Per tant, no és estrany que homes i dones, en molts casos de gran talent, hagin experimentat o es trobin en situació d'exili. Una de les raons principals és que per ser lliures –i, sovint, això significa fer possible que les seves obres i carreres progressin en unes condicions adequades– han hagut d'emprendre el camí de l'èxode i l'expatriació. En definitiva, és tan significativa en el decurs del segle XX, i també del segle actual, la grandesa de la creació en contextos d'exili que, d'alguna manera, resulta inevitable no tenir una percepció positiva d'aquesta fascinació que se sent per quelcom que, en principi, està lligat quasi de manera inexorable al trauma. I segurament no ens podem estalviar aquesta fascinació positiva per l'exili perquè, quan hi centrem la nostra atenció, ho fem amb reconeixement i admiració. Tanmateix, hauríem d'evitar l'admissió de la situació exílica com si es tractés d'una normalitat, com alguna cosa natural, consubstancial al gènere humà.

L'estimació per aquestes carreres brillants a què hem fet esment no ens ha de conduir a la sublimació de l'estat exílic. No cal que insistim en els efectes i seqüeles psíquiques, i també físiques, que deixa sobre qui ho experimenta. No obstant això, fixar-se en allò que comporta l'estat exílic pot ser també un mitjà d'aprenentatge per tal de sobreviure en la realitat quotidiana actual en què el compliment d'un seguit de directrius econòmiques que han esdevingut un dogma neoconservador –la responsabilitat fiscal i l'austeritat pressupostària per citar-ne algunes de les més representatives–, ens converteixen en estranys de les nostres pròpies vides. La perseverança, el compromís, l'obstinació, la resistència, la dignitat, la creativitat que ens han llegat modèlicament molts dels que han sofert o sofreixen els inconvenients de l'exili són, sens dubte, un punt de suport en un moment que, atesa la confusió regnant, disposem d'escassos mapes fiables per orientar-nos. Alhora, per tant, la fascinació per les virtuts dels exiliats esdevé d'alguna manera necessària en un entorn en què la lògica organitzativa i de control expulsa la majoria als marges. Cosa que significa la privació de viure una vida completa. El corollari principal d'aquesta dinàmica és la inserció de l'existència en una quotidianitat que és aliena als valors que fan possible l'edificació d'un bé públic comú. Aquesta podria ser una de les raons per tal que les trajectòries exíliques lligades a vides artístiques i intel·lectuals, malgrat l'experiència terrible i traumàtica que impliquen, en el món actual tan complex esdevinguin una font inspiradora enfront de la imposició –i

no poques vegades acceptació passiva i indiferent per part d'àmplies majories— de models de vida i organització social que limiten els drets, les llibertats i l'autorealització de les persones.

Tanmateix, la realitat quotidiana de l'exili és cruel i ambivalent i, per això, desarrelats, errants, no poques vegades clandestins i exclosos, els individus que viuen a l'exili es troben tenallats entre el que han deixat enrere i un present marcat per la inadaptació a un lloc i a una realitat que no reconeixen com a propis. El resultat és l'aparició de múltiples disfuncions de caire psicològic i social en l'àmbit personal que, amb freqüència, tenen també una plasmació en les memòries col·lectives d'aquelles comunitats que s'han vist marcades per l'exili. Estem, doncs, enfront d'un refugi problemàtic, mai plàcid, on els que hi habiten tendeixen a mistificar el que s'ha deixat enrere i, sovint, són presoners d'un excés de melancolia a causa de la dissipació del temps transcorregut i de l'enyorament de l'espai geogràfic abandonat. No obstant això, com ha suggerit Enzo Traverso, la mirada melancòlica pot contenir també elements positius vinculats a l'esperit rebel consubstancial en moltes de les lluites encapçalades per homes i dones que s'havien proposat d'edificar els fonaments d'unes societats més justes i lliures. En aquest sentit, amb freqüència a l'exili s'assegura la preservació de la cultura, de la llengua, de la identitat, de valors democràtics, de la llibertat, i de la mateixa integritat física amenaçada seriosament en els països d'origen a causa de conjuntures autoritàries, repressives, dictatorials i totalitàries. Efectivament, l'exili és un “art de la supervivència”.

Paga la pena acabar aquesta temptativa de pensar el fenomen de l'exili tornant a Edward W. Said. En una de les darreres entrevistes que va concedir, amb l'agudesia crítica que el caracteritzava, l'intel·lectual palestí va deixar dit que el fet de saber que el retorn de l'exili és incert o sovint impossible —tot i l'angoixa que això comporta— incentiva la reinvençió d'un mateix. Precisament, és aquesta possibilitat de començar de nou a partir de la reordenació d'allò viscut que ens convé retenir com a llegat principal de l'exili. És a dir, la capacitat dels homes i dones en situació d'exili, no només i estrictament per escapar d'un perill, sinó per crear alguna cosa diferent, alternativa, des de l'experiència acumulada en un context advers. Un acte de voluntat que els permet atènyer altes quotes d'autonomia i dignitat. Si ens centrem en l'actualitat, resulta obvi que en el procés vertiginós de la globalització l'autonomia és un bé escàs i les actituds dignes enfront de les adversitats solen ser desdibuixades i amb freqüència reprimides.

Això és, sens dubte, un bon motiu per continuar sentint-nos fascinats per les herències rebudes de les persones exiliades. El seu exemple té una validesa indiscutible en un món en què els desplaçaments forçosos i les migracions massives no deixen d'augmentar. Ambivalent per contenir pèrdua i enriquiment al mateix temps, traumàtic, metafòric i poetitzat, ofici dur, estat d'excepcionalitat, provisional, l'exili, des del tumultuós segle XX, s'ha normativitzat com una manera d'estar al món.

Jordi Font Agulló
Director del Museu Memorial de l'Exili (MUME)

Referències bibliogràfiques

Augé, Marc, *Où est passé l'avenir*. Paris: Éditions du Panama, 2008

Burke, Peter, *Pérdidas y ganancias. Exiliados y expatriados en la historia del conocimiento de Europa y las Américas, 1500-2000*. Madrid: Ediciones Akal, 2018

Nouss, Alexis, *La condition de l'exilé*. Paris: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, 2015

Said, Edward W., *Power, Politics, and Culture: Interviews with Edward W. Said*. London: Bloomsbury Paperback, 2005.

Said, Edward W., *Reflexiones sobre el exilio*. Barcelona: Debate, 2005.

Sánchez Vázquez, Adolfo, *A tiempo y destiempo*, México D.F.: Fondo de Cultura Económica, 2003.

Traverso, Enzo, *Mélancolie de gauche. La force d'une tradition cachée (XIXè-XXIè siècle)*. Paris: Éditions la Découverte. 2016